

вместо 18-20 дней нередко продолжается до двух месяцев. Из-за недостатка комбайнов и другой техники уборка зерновых культур продолжается нередко 30-40 дней, что вызывает огромные потери урожая». Кроме того, было констатировано, что существующая ремонтная база хозяйств позволяет отремонтировать только на 60% потребности, а почти 13 тыс. колхозов и совхозов не имеют мастерских для осуществления текущего ремонта [11, 19].

Необходимо отметить, что в 1960-е гг. существовало достаточно острое противостояние между Госпланом и Минсельхозом СССР, что не могло не отражаться на содержании и темпах модернизации сельскохозяйственного производства. Минсельхоз не только добивался права распоряжаться распределением финансовых и материально-технических ресурсов для аграрного сектора экономики, но и имел свое представление о перспективах его модернизации. Не было единой точки зрения по техническому обеспечению колхозов и совхозов в 1966-1970 гг. между Госпланом и ВО «Союзсельхозтехника». Так, по расчетам госплановцев, для выполнения работ в лучшие агротехнические сроки сельское хозяйство страны в 1970 г. будет нуждаться в 2850 тыс. тракторах, 830 тыс. зерновых комбайнах, 1350 тыс. грузовых автомобилях, 1400 тыс. тракторных прицепах и т. д. ВО «Союзсельхозтехника», в отличие от плановиков считало, что тракторов должно быть поставлено больше на 70 тыс., грузовых автомобилей – на 150 тыс., тракторных прицепов – на 405 тыс. штук. В итоге же был утвержден более низкий план поставок техники: 1790 тракторов, 1100 грузовых автомобилей, 550 тыс. зерноуборочных комбайнов, 900 тыс. тракторных прицепов. Кроме поставок техники были определены задания по модернизации всех отраслей сельского хозяйства, включая животноводство, а также перерабатывающую промышленность. Но и они были ниже тех показателей, которые предлагали Госплан и Минсельхоз СССР. Вместе с тем, и заниженные планы поставки техники модернизации оказались не выполненными. Одна из главных причин – значительное сокращение финансирования аграрного сектора экономики, которое составило почти четверть от запланированных объемов. В итоге в 1966-1970 гг. колхозам и совхозам страны было недодано свыше 300 тыс. тракторов, более 80 тыс. зерноуборочных комбайнов, около 400 тыс. автомобилей, на 1,7 млрд. руб. сельхозмашин. Вследствие этого, с учетом естественного износа машин, фактически парк тракторов увеличился лишь на 369 тыс., а зерноуборочных комбайнов – на 93 тыс. единиц [12, 76]. Сельское хозяйство Нечерноземной зоны РСФСР также не получило в полном объеме технику, а из-за сокращения финансирования, не были реализованы планы модернизации сельскохозяйственного производства.

1. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 9. – М., 1986.

2. РГАНИ (Российский Государственный архив новейшей истории) – Ф. 2. – Оп.3. – Д. 1011.

3. РГАНИ. – Ф. 2. – Оп.3. – Д. 768.

4. РГАНИ. – Ф. 2. – Оп.3. – Д. 1001.

5. РГАНИ. – Ф. 2. – Оп.3. – Д. 346.

6. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 10. – М., 1986.

7. РГАНИ. – Ф. 2. – Оп.3. – Д. 480.

8. РГАНИ. – Ф. 2. – Оп.46. – Д. 481.

9. РГАНИ. – Ф. 2. – Оп.3. – Д. 476.

10. РГАНИ. – Ф. 2. – Оп.3. – Д. 367.

11. Пленум ЦК КПСС. 24-26 марта 1965 г.

Стенографический отчет. М., 1965.

12. РГАНИ. – Ф. 2. – Оп.3. – Д. 407.

І.А. Якименко

ПРОБЛЕМА СИРІТСТВА НА СЕЛІ ТА СПОСОБИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1943-1945)

Велика Вітчизняна війна принесла українському народу колосальні демографічні та матеріальні втрати. Однією з найгостріших соціальних проблем воєнного та повоєнного часу стало масове дитяче сирітство та безпритульність. Організація мережі дитячих будинків, будинків дитини, дитячих розподільників та інших спеціальних дитячих установ, створення соціальних інститутів опіки, патронату, усиновлення стали основними напрямками у справі ліквідації сирітства та безпритульності.

Більшість із цих проблем ще не знайшли достатнього висвітлення в історичній літературі. Радянська історіографія висвітлювала ці питання хіба що дотично. Серйозний підхід до вивчення проблем дитячого світу воєнного та повоєнного періодів склався в сучасній Україні на початку 2000-х років. Життя неповнолітніх громадян в Україні у воєнні роки дослідив Г.М. Голиш [1]. Роботи Г.М. Голиша хронологічно продовжують роботи Л.Г. Голиша. Автор проаналізувала особливості функціонування спеціальних дитячих установ УРСР воєнного та повоєнного періодів (1943 – 1950 рр.) [2]. Значну роботу з комплексного дослідження функціонування дитячих будинків у регіональному контексті зроблено М.О. Соловей [3]. Так само проблемі сирітства на Донбасі присвячено дисертацію Н. М. Касьянкової [4]. Попри значні здобутки, поза увагою дослідників залишається ще чимало проблем, зокрема, й така, як сирітство в контексті соціально-економічних реалій тогочасного села. Автор статті ставить за мету висвітлити окремі аспекти проблеми сирітства на селі та способи її вирішення.

Отже, з метою ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності, що значно зросло внаслідок війни, РНК УРСР і ЦК КП(б)У постановою від 30.07.1944 р. встановили такі можливі шляхи влаштування дітей: віком до 14 років – передача їх до дитячих будинків, під опіку та на індивідуальний чи колективний патронат, дітей 14-16 років влаштувати на роботу чи навчання до ФЗУ чи ремісничих училищ [5, 84], також пропонувалося опрацювати питання про перетворення колективного патронату на дитячі будинки колгоспів та подати його на розгляд РНК УРСР [5, 85].

Існуюча на той час мережа закладів для постраждалих дітей не відповідала потребам. Саме в таких умовах постала необхідність створення альтернативних дитячих установ, якими і мали стати колгоспні дитячі будинки. 11 квітня 1945 р. постановою РНК УРСР було затверджено положення „Про колгоспний дитячий будинок”. Згідно з ним,

колгоспний будинок визначався як виховна установа для дітей сиріт та напівсиріт, батьки яких були членами колгоспу. Колгоспні дитбудинки утворювалися за ухвалою загальних колгоспних зборів з подальшим затвердженням райвиконкомом. Закладом охоплювалися діти від 4 до 14 років. Діти, що хворіли на інфекційні захворювання, психічно хворі, діти з вадами зору, слуху до нього не приймалися. По досягненню вихованцями 14-річного віку передбачалося їх працевлаштування до колгоспів або продовження навчання у ремісничих училищах [7, 413]. Колгоспи мали забезпечувати ці дитячі будинки придатними приміщеннями, паливом, освітленням. Продукти харчування для дітей колгосп забезпечував за рахунок кас взаємодопомоги, а грошові витрати – за рахунок культурного фонду колгоспу, згідно зі статутом сільськогосподарської артілі. Відповідно до Примірного статуту сільськогосподарської артілі (1935 р.) та Зразкового статуту кас взаємодопомоги колективізованого села (1930 р.) до кас взаємодопомоги та культурного фонду відраховувалися 1-2% від валового доходу колгоспу на потреби соціально незахищеним категоріям населення (ураховуючи й допомогу дітям-сиротам). Проте колгоспні каси взаємодопомоги у перші повоєнні роки в основному пустували. Продукти харчування, які колгосп не виробляв, мали виділятися відповідними органами народної освіти за заявками обласного відділу народної освіти [7, 413 зв.]. Вартість одягу і взуття для вихованців так само мали сплачувати колгоспи. Робота у складі технічного персоналу у колгоспних дитбудинках повинна була зараховуватися у трудодні. Проте реальний стан та умови, в яких перебували колгоспи, були різними. Хоча в умовах повоєнної розрухи більшість колгоспів мала вкрай низький економічний рівень через колосальну кількість руйнувань, гостру нестачу реманенту, худоби, техніки, робочих рук, визискувальну політику держави та недостатність фінансування. У такій ситуації цілком зрозумілим стає те, що самі колгоспи у більшості випадків не були здатні взяти на свої плечі ще і утримання дитячого будинку. У зв'язку з цим вже у вересні 1945 р. було прийнято рішення про переведення колгоспних дитячих будинків на державний бюджет, зокрема, фінансове їх забезпечення перекладалося на Наркомат освіти [6, 276]. Правління колгоспів та колгоспній громадськості рекомендувалося по можливості надавати через каси громадської допомоги продукти харчування, одяг, взуття і провадити шефство над вихованцями дитбудинків. Таким чином колгоспні дитячі будинки були перетворені на виховні заклади, що фінансувалися державою.

Через невдалу спробу створення мережі колгоспних дитячих будинків органи народної освіти та охорони здоров'я зорієнтували свою роботу на реалізацію інших шляхів та способів вирішення проблеми сирітства. І такими шляхами стали опіка та патронат. Патронат став основною формою допомоги громадськості в боротьбі з дитячою безпритульністю як у селах, так і у містах. Так, наприклад, станом на 5.04.1944 р. у дитбудинках перебувало 21383 вихованці, а на патронаті – 26710, а в 1946 р. вже 74365 дітей, загалом патронувані та під опікою – 104809 [8, 83; 9, 261].

Опіка встановлювалася над дітьми віком від 5 місяців до 14 років [9, 424]. Патронат – це передача на виховання в родині трудящих дітей-сиріт, напівсиріт або тих, хто тимчасово втратив зв'язок з рідними. Окрім того, згідно з постановою РНК УРСР та ЦК КП(б)У „Про зміну і доповнення Положення про порядок патрунування дітей-сиріт у колгоспах та родинах трудящих”, дозволялося брати під патронат дітей, які хоч і мали обох батьків, але фактично залишалися без догляду та виховання у зв'язку з перебуванням батьків у лавах Червоної армії або партизанських загонах, їх тяжкою і тривалою хворобою, алкоголізмом або з інших важливих причин [9, 424 зв.]. Постановою ЦК ВКП(б) ще від 31.05.1935 р. „Про ліквідацію дитячої безпритульності та бездоглядності” в сільській місцевості утримання дітей-сиріт та патронуваніх дітей покладалося також на колгоспні каси взаємодопомоги. Відповідно до цього, статутом сільськогосподарської артілі передбачалося до 20% від суми вищезазначених кас витрачати на патрунування та допомогу дітям-сиротам. Окрім того, проводився добровільний збір коштів, продуктів харчування, одягу та взуття серед населення. Так, наприклад, по Запорізькій області за 1945-1946 рр. зібрано на допомогу патронуваніх дітям: грошей – 129834 крб., одягу – 4139 одиниць, хліба – 688 ц, жирів – 1,5 тис. кг, 100 ц овочів [9, 425]. Проте у більшості випадків каси громадської взаємодопомоги колгоспів через низьку наповненість їх фондів не розгорнули активної діяльності у справі грошової підтримки дітей. За перше півріччя через ці каси отримали грошову допомогу лише 4334 дітей-сиріт в Україні [9, 426-426 зв.]. Зрозуміло, що для утримання патронуваніх і підопічних дітей в умовах слабкої наповненості кас взаємодопомоги були необхідні інші джерела фінансування. Для цього призначалася додаткова державна допомога у сумі 400 крб. на рік [9, 424 зв.].

Поряд із мізерним фінансуванням, ще однією проблемою у функціонуванні патронату у колгоспах була його знеособленість. Організації, які передавали дітей на патронат до колгоспів, складали договір з правлінням колгоспу, і ніхто за них персонально не відповідав [9, 426 зв.]. З метою ліквідації знеособленості патрунування дітей у колгоспах РНК УРСР своєю постановою від 28.11.1945 р. скасувала положення про колгоспний дитячий будинок взагалі. Відтепер при передачі дитини договір мав укладатися безпосередньо з колгоспником, вимагаючи від нього юридичної відповідальності за дитину. Проте формалізм у виконанні цих постанов уряду з боку колгоспів, які патрунували дітей, призводив до того, що більшість цих дітей жили бездоглядно у тяжких матеріально-побутових умовах. Так, наприклад, у колгоспі „Червоноармієць” Старобільського району Ворошиловградської області на колгоспному патронаті перебувало 4 дітей. Дітям не було створено мінімальних умов нормального життя. Жили вони в хаті, де розташовувалися дит'ясла, не мали взуття, одягу, постільної і натільної білизни, школу не відвідували [9, 426 зв.]. При колгоспі „3-й вирішальний” с. Корки Роменського району Сумської області виховувалося 3 дітей у колгоспниці Родіонові. У приміщенні, де мешкали діти, брудно, не було ліжок і постільної білизни, верхнього і натільного одягу була лише одна зміна, зимового одягу і взуття зовсім не

було, харчування дітей незадовільне. Самі діти перебували в антисанітарному стані, до школи не ходили через відсутність одягу та взуття [9, 427]. У зв'язку з відсутністю одягу та взуття по Харківській області з патронованих дітей-сиріт не відвідувало школу 825 дітей. А в Кіровоградській області з 1414 патронованих дітей 700 через неналежні матеріально-побутові умови передано до дитбудинків.

Однак причина, зрозуміло, не лише в небажанні створити для дітей гідні умови, але і в об'єктивних фінансових можливостях для цього. Розмір державної допомоги, який встановлювався патронованим дітям постановою РНК СРСР від 23.01 1942 р. в сумі 400 крб. на рік, був явно недостатнім [9, 427]. Окрім того, матеріали перевірок свідчать і про те, що правління колгоспів практично припинили будь-яку роботу у справі допомоги дітям-сиротам. Було багато випадків, коли окремі родини спекулювали на труднощах дитини, а місцеві ради, ідучи шляхом найменшого опору, приймали огульні рішення про передачу дітей до дитбудинків замість регулярного вивчення та контролю побутових умов тих родин, де живе дитина, та диференційованої допомоги їм [10, 242]. Окрім того, був відсутній і систематичний контроль з боку органів народної освіти за станом виховання дітей [8, 289]. Це досить часто призводило до неприпустимих випадків. Наприклад, у Сумській області у с. Дубов'язівка троє дітей перебувало під опікою гр. Луста. Його дружина дітей в школу не пускала, а примушувала їх красти цукрові буряки в колгоспі і гнала з них самогон. В цій же області гр. Нагорна взяла на виховання дитину Мусієнко Нелю. Перевіркою побуту встановлено, що дитина покинула школу, живе напівголодна, в бруді. Таких випадків фіксувалося досить багато [9, 261].

Ще однією проблемою у справі опіки та патронату було отримання та розподіл державної допомоги на дітей. Законодавство забороняло отримувати на одну і ту ж дитину допомогу із двох державних джерел. Тому положенням про виплату пенсій було передбачено, що коли патрована чи підопічна дитина є дитиною загиблого воїна і одержує пенсію за батьків, сума пенсії або державної допомоги передається особі, яка патрує дитину в рахунок оплати за патронат. Невиконання цих засад, знеособленість патронату у певний період, відсутність координації діяльності між організаціями соціального забезпечення, охорони

здоров'я і народної освіти в цій справі призвело до негативних наслідків. Часто могло траплятися так, що окремі сім'ї отримували подвійну державну допомогу (яка, до речі, далеко не завжди йшла на потреби дитини), а інші не отримували її взагалі [9, 426-426 зв.].

Таким чином, дитяче сирітство на селі у перші повоєнні роки представляло собою складну багатоаспектну проблему. Держава, враховуючи величезну кількість дітей на селі, позбавлених батьківського піклування, не могла охопити усіх мережею дитячих будинків та будинків дитини. У зв'язку з цим були здійснені спроби вирішити проблему за допомогою сільської громадськості та колгоспів шляхом організації колгоспних дитячих будинків, інститутів опіки та патронату. Однак ні самі колгоспи, ні колгоспники в умовах розрухи, низького життєвого рівня та мізерної державної допомоги не змогли повною мірою створити дітям-сиротам нормальні умови життя, забезпечити їх одягом, взуттям, можливістю навчатися. Політика перекладання проблем дітей-сиріт на плечі колгоспів стала не найкращим рішенням і не сприяла принциповому вирішенню проблеми.

1. Голиш Г. М. Наслідки німецько-радянської війни для неповнолітніх громадян України / Г. М. Голиш // *УДК*. – 2005. – №3.; Голиш Г. М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941-1945 рр. / Г. М. Голиш – Черкаси: Черкас. ЦНТІ, 2005.

2. Голиш Л. Г. Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943-1950 рр. / Л. Г. Голиш: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Черкаси, 2007.

3. Соловей М. О. Дитячі будинки Донбасу у 1943-1965 рр. / О. М. Соловей: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2009.

4. Касьянова Н. М. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі (1943-1953 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. / Н. М. Касьянова. – Донецьк, 2010.

5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО). – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 7.

6. Голиш Л. Г. Діяльність дитячих будинків промислових підприємств та колгоспів України 1943-1950 рр. / Л. Г. Голиш // *Український селянин*, 2008. – Вип. 11.

7. ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 9.

8. ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 8.

9. ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 135.

10. ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 16. – Спр. 242.

